

TÜRKÇE ÇEKİMSİZ TÜMLEÇ YAN CÜMLELERİNDE OLGUSALLIĞIN KAPSAMI*

Hatice COŞKUN**

ÖZ

Bu çalışma Türkçe çekimsiz yüklemli tümleş yan cümlelerinin olgusalılık temelli anlamsal ayırımında belirleyici olan önvarsayım değerini ele almaktadır. Tümleş yan cümlesi terimi, burada bir ana yüklem özne veya nesne işleviyle bağlı bir önermenin dilbilgisel ifadesini karşılamaktadır. Olgusalılık terimi ise, Erguvanlı-Taylan'ın Kıparsky ve Kıparsky'den uyarladığı sözlüksel anlam yorumuna dayanarak tanımlanmıştır. Buna göre, bir ana yüklem, kendisine bağlı tümleş yan cümlesinde ifade edilen önermenin gerçekliğine veya gerçekleşmişliğine dair önvarsayım oluşturabiliyorsa olgusaldır. Daha önce yapılan çalışmaların çoğunluğunda *-DIG*, *-(y)AcAG* ve *-mAk/-mA* adlaştırmalarıyla şekillenen tümleş yan cümleleri üzerinde yoğunlaşmış ama *-(y)Iş* adlaştırmacıyla oluşturulan tümleş yan cümleleri, birkaç çalışma dışında yeterince incelenmemiştir. Erdal ise, *-(y)Iş*'li tümleş yan cümlelerin *konu (topic)* işleviyle öne çıkan olgusal anlamına, sözlü veya yazılı söylemde (metinde) bilgi yapısı bakımından ilk olarak işaret etmiştir. Erdal'ın yaklaşımı bu çalışmaya öncülük etmiştir. Çözümlemelerde *-(y)Iş*'li tümleş yan cümleleri, bağlandıkları olgusal ana yüklem bakımından da ele alınmıştır. Özellikle *-(y)Iş* adlaştırmacısına has bir anlam olan *kılışın tarzının* (eylem veya olayın gerçekleşme şekli), ilgili tümleş yan cümlelerde önvarsayımı tetiklediği gösterilmiştir. Bu çalışmayla, önermesinin gerçekliğine veya gerçekleşmişliğine dair önvarsayım değeri taşıyan bütün çekimsiz yüklemli tümleş yan cümlelerinin, olgusalılık kapsamına girdiği gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe tümleş yan cümleleri, ad tümceleri, olgusalılık, önvarsayım değeri, Türkçe bilgi yapısı ve bilgi değeri, Türkçe tümleş yan cümlelerinin tipolojisi, sözdizim, anlambilim ve edimbilim ilişkileri

THE SCOPE OF FACTIVITY IN TURKISH NON-FINITE COMPLEMENT CLAUSES

ABSTRACT

The present study deals with the presuppositional value of Turkish complement clauses, specifically those which are determinative on a factivity-based selection of non-finite complementation. The term complementation here

* Bu çalışma, 19.12.2018 tarihinde İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsünde sunulan “Türkçe Sözdiziminde Anlambilimsel ve Edimbilimsel İlişkiler: Tümleş Yan Cümleleri” başlıklı konferansın makale haline getirilmiş hâlidir.

** Dr., coskunhaticeaturan@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4253-4812>

refers to the grammatical state in which a proposition functions as an argument of a matrix predicate. Concerning factivity, I am in accordance with Erguvanlı-Taylan, who adopted the lexical semantic interpretation of Kiparsky & Kiparsky. Accordingly, a predicate is factive if it presupposes the truth of the proposition expressed in its complement clause. The majority of previous studies generally focused on *-DIG*, *-(y)AcAG* and *-mAk/-mA* complement clauses, and these gave little attention to *-(y)Iş* complement clauses outside of a few studies. Concerning the factive semantic of *-(y)Iş* complement clauses, I follow Erdal, who pointed out to the factive semantic of *-(y)Iş* complement clauses first with their textual task as *topic*. This paper deals furthermore with factive predicates which embed *-(y)Iş* complement clauses. The *manner* of an action is a further specific semantic of *-(y)Iş*, which is dealt with here as a trigger of the presuppositional value. The present study shows that the scope of the factivity includes all non-finite complement clauses, which presuppose the truth of their propositions.

Keywords: Turkish complementation, Turkish sentential complements, factivity, presuppositional value, Turkish information structure, typology of Turkish complementation, syntax, semantics and pragmatics interface

EXTENDED ABSTRACT

The present study deals with the presuppositional value of Turkish complement clauses, specifically those which determine on factivity-based selection of non-finite *complementation*. The term *complementation* here refers to the grammatical state in which a proposition functions as an argument of a matrix predicate (cf. Noonan [1985] 2007: 52, Dixon 2006: 4)). There are basically two types of complementation in Turkish: finite complement clauses (sentential complements) and non-finite ones (nominalized complements). Turkish complement clauses are mostly formed by using nominalizing means in their predicators, mainly the verbal nouns in *-mAk/-mA* and *-(y)Iş* and participles in *-DIG* and *-(y)AcAG*.

Concerning factivity, I am in accordance with Erguvanlı-Taylan's approach (1998a), who adopted the lexical semantic interpretation of Kiparsky & Kiparsky (1971). Accordingly, a predicate is factive if it presupposes the truth of the proposition expressed in its complement clause. Under this account, verbs like *regret* and *remember* are classified as factive and the verbs like *think* and *want* as non-factive (cf. Coşkun 2010).

The majority of previous studies generally focused on *-DIG*, *-(y)AcAG* and *-mAk/-mA* complement clauses, and these gave little attention to *-(y)Iş* complement clauses outside of a few studies, like Kural (1993, 1998), Erdal (1998), van Schaaijk (2001), Coşkun (2010, 2012b), Turan (2013) and (Karakoç & Herkenrath 2016). This study points out that with a *-DIG/-(y)AcAG* and *-mAk/-mA* complement clauses restricted distinction of factivity falls short. This is because there are factive matrix predicators which are able to embed all non-finite complement clauses, such as *üzül-* (*regret*) and *kız-* (*be annoyed*) respectively.

Concerning the semantic of *-(y)Iş* complement clauses I follow Erdal (1998), who pointed to the factive semantic of *-(y)Iş* complement clauses first with their textual task as *topic*, as in (1):

(1) [*İnsanlardan kaç-ış-ım, içimden geçenlerin en küçük bir parçasını bile etrafıma sezdirmekten çekin-ış-im*], bana sebepsiz ve manasız görünürdü.
My keeping myself away from people, my reluctance of uttering even the smallest trace of my feelings to others, seemed to me without reason and pointless. (Erdal 1998: 63).

The present study shows that the factive value of *-(y)Iş* complement clause can be seen concretely in connection with the preceding parts of the text or discourse, as in (2) and (3):

(2) *Şemi, evde birkaç döküntü eşya bırakarak ortadan kayboldu. (...) Ancak [herif-in bu kaybol-uş-un]-u başka felaketler izledi.*
After leaving some rubbish possessions at home, Şemi disappeared. (...) However, other misfortunes followed this man's disappearance.

(3) *Sustuk. [Sus-uş-umuz] epeyce sürdü.*
We kept silent. Our silence took a long time.
[Ersen-Rash, Kişisel Derlem 2009] (Coşkun 2012b: 78)

This paper deals furthermore with factive predicates which embed *-(y)Iş* complement clauses. In connection with presuppositions (information backgrounded and taken for granted), empirical tests are applied to determine the conditions under which they keep their characteristics; these consist of negation, interrogation, conditional and modal contexts (cf. Kiparsky & Kiparsky 1971: 345, Chierchia & McConnell-Ginet 2000: 350, Beaver 2001: 18, 19, Meibauer et al. 2002: 226-227). The constancy of a presupposition under these tests determines the factivity of the matrix predicate. If the presupposition tests are applied to matrix predicate *kız-* (*be annoyed*), embedding *-(y)Iş* complement clause as in (4), the presupposition *Ali bugün derse geç kaldı* (*Ali was late to the class today*) remains constant.

(4) *Hoca bugün [Ali'nin derse geç kal-ış-in]-a çok kızdı.*
Today the teacher got annoyed that Ali came late to class.
Presupposition: *Ali bugün derse geç kaldı.*
Ali was late to the class today. (Coşkun 2010: 50, 2012b: 77)

The *manner* of an action is a further specific semantic of *-(y)Iş* (Banguoğlu 1986: 261), which is dealt here as a trigger of the presuppositional value (cf. Coşkun 2012b: 77), as in (5):

(5) *Ayşe [dosyaları yerleştir-iş-in]-i unuttu.*
Ayşe forgot her putting away the files.' (Kural: 1998: 415)
Presupposition: *Ayşe dosyaları bir şekilde yerleştirdi.*
Ayşe put away the files in whichever way [she could manage].

Based on empirical tests and analyzed data, the present study shows that the scope of the factivity includes all non-finite complement clauses, which presuppose the truth of their propositions.

1. Giriş

Bu çalışma Türkçe çekimsiz yüklemli tümleş yan cümlelerinin olgusalılık temelli anlamsal ayrımını ele almaktadır. Tümleş yan cümlesi terimi, burada bir ana yükleme özne veya nesne işleviyle bağlı bir önermenin dilbilgisel ifadesini karşılamaktadır (krş. Noonan [1985] 2007: 52, Dixon 2006: 4).

Türkçe tümleş yan cümleleri, yüklemelerinin çekimlilik esasına göre iki çeşittir. Yüklemeleri sıfat-fiil ekleri *-DIG*, *-(y)AcAG* ve isim-fiil ekleri *-mAk/-mA* ve *-(y)Iş* ile adlaşanlar çekimsiz tümleş yan cümlelerini oluşturur. Yüklemelerinin çekimli karakterini koruyarak *diye* ve *ki* gibi bağımsız dil birimleriyle ya da böyle bir bağlayıcı birim olmadan bir ana cümle yüklemine bağlananlar da çekimli tümleş yan cümlelerini oluştururlar. Çekimsiz tümleş yan cümlelerinin kullanımı çekimli yapılara göre daha sık ve yaygındır. Söz konusu cümleler, geleneksel betimleyici dilbilgisi kitaplarında *adlaşmış öge cümleler* ya da *ad tümceleri* şeklinde de isimlendirilmiştir (krş. Gencan 1979, Banguoğlu 1986, Korkmaz 2003). Çekimsiz yapıda olanlar aynı zamanda tümleş yan cümlelerinin kurallı dizgesini oluşturur.

Tümleş yan cümleleri yukarıdaki sözdizim ve biçimbirimsel yapısının yanı sıra anlamına göre de ayrıştırılmıştır. 1960'lardan itibaren, çekimsiz tümleş yan cümleleri, ilgili çalışmalara kutuplaşmış bir anlamsal ayrıştırmayla konu olmuştur. Zaman anlamları üzerinden yapılan bu ayrışıma göre, geçmiş ve şimdiki zaman anlamıyla *-DIG*'lı kullanımlar ve gelecek anlamıyla *-(y)AcAG*'lı kullanımlar *olgusal tümleş yan cümleleri* (*fact complements*); zaman anlamı olmayan *-mAk/-mA*'lı kullanımlar ise *devinimsel tümleş yan cümleleri* (*act complements*) olarak nitelenir. Bu ayrıştırma şekli Lees'e (1965: 114) dayandırılır ve üretici dilbilimsel çerçeveye çalışan birçok dilbilimci için referans olmuştur (krş. Underhill 1976, George,

Kornfilt 1981, Kennelly 1987, Kornfilt 1995, 1997, 2006, 2007a, Pamir-Dietrich 1995, Kural 1993, 1998, Özsoy 1999).

Olgusal terimine bir dilbilim sözlüğünden baktığımızda, tanımın yukarıdaki ayrıma dayanarak yapıldığını görmek mümkündür: “*Olgusal* (*factive*) *anlambilim*: Bir olay ya da olgunun gerçekleşmiş olduğunu belirten birim ya da yapı; örn. Türkçede *-DIK/-(y)AcAK* adsıllaştırma eki *Biz [Ali'nin dün akşam şarkı söyle-diğ-in]-i duyduk* yan tümcesinde olduğu gibi bir olguyu belirtir.” (İmer vd. 2011: 196). Böyle bir tanım doğal olarak akla şu soruyu getiriyor:

-mAk/-mA ve *-(y)Iş* isim-fiil ekleri *olgusalılık* (*factivity*) ayrımında nasıl bir konuma sahiptir?

Özellikle 1990'lardan sonra sözdizimi, biçimsözdizimsel unsurlar ve ana yüklem arasındaki anlamsal ilişkinin bu cümlelerin olgusalılık ayrımına etkisi, çalışmalarda yerini almıştır. Bu yaklaşıma göre bir ana yükleme hangi yapıda bir tümleş yan cümlesinin bağlanabileceği, o yüklem anlamsal özellikleri tarafından belirlenir. Böylece bu yüklemeler, kabul ettikleri tümleş yan cümlesi çeşidine de işaret edilerek anlamsal bakımdan sınıflandırılmıştır (krş. EK 1-3), (Erguvanlı-Taylan 1998a, 1998b, van Schaaijk 2001, Kelepir 2000, 2001, 2007, Csató 1999, 2010, Göksel, Kerslake 2005).

Erguvanlı-Taylan (1998a) *-DIG*'lı tümleş yan cümlesi kabul eden eylemler arasında hem olgusal olan *pişman ol-*, hem olgusal olmayan *san-*, *tahmin et-*, *inan-* gibi eylemlerin olmasından yola çıkarak sözkonusu olgusallığın, bilgisel kiplik değeri

bakımından, zayıftan güçlüye doğru derecelendirilebileceğini belirtir. Yani *tahmin et-*, *san-* ve *inan-* ana yüklemine bağlı bir tümleş yan cümlesinin önermesi, zayıf bir olgusalılığı barındırırken *pişman ol-* ana yüklemine bağlı tümleş yan cümlesi ise, kesin bir olgusalılığı barındırır.

Csató (2010), işlevsel dilbilgisi çerçevesinde *-mAkl/-mA*, *-DIG* ve *-(y)AcAG* adlaştırmalarıyla sınırladığı çalışmasında gerek adlaştırmaların zaman anlamı üzerinden gerek ana yüklemelerin anlamları üzerinden yapılan kutuplaşmış bir olgusalılık ayrımını eleştirir ve işlevsel dilbilgisine dayanarak *muhtemel olgu* (*possible fact*) kavramını tercih eder. Csató *muhtemel olgu* anlamı taşıyan- *DIG* adlaştırmacısının zaman değil de görünüş anlamıyla değerlendirilmesi gerektiğini vurgular (Csató 2010: 116, 121). Johanson da (2013) aynı şekilde- *DIG*, *-(y)AcAG* ve *-mAkl/-mA* adlaştırmalarıyla sınırladığı çalışmasında, Csató'nun kullandığı *muhtemel olgu* kavramını *muhtemel olgu bilgisi* (*knowledge of possible fact*) şeklinde geliştirmiştir. Buna göre, *-DIG*'lı tümleş yan cümlesi, *muhtemel olgu bilgisi*'ni taşıırken, *-mAkl/-mA*'lı tümleş yan cümlesi taşımaz (Johanson 2013: 73, 74).

Karakoç ve Herkenrath da (2016) çözümlemelerinde Johanson'un (2013) yaklaşımını ölçüt olarak alır. Türkçe ve Nogayca tümleş yan cümlesi yapısını anlambilimsel çerçevede çözümlerken görünüş değerinin de bu cümlelerde nasıl işaretlendiğine yer verirler. Karakoç ve Herkenrath çalışmalarının kapsamında, Csató (2010) ve Johanson'dan (2013) farklı olarak *-(y)Iş*'lı tümleş yan cümlelerine de yer vermekle beraber bunların *muhtemel olgu bilgisi* taşımadıklarını belirtirler (krş. Karakoç, Herkenrath 2016: 642).

Daha önce yapılan ilgili çalışmaların çoğunluğunda *-DIG*, *-(y)AcAG* ve *-mAkl/-mA*'lı tümleş yan cümleleri üzerinde yoğunlaşmış ama *-(y)Iş*'lı tümleş yan cümleleri, birkaç çalışma dışında yeterince incelenmemiştir. Farklı olarak Kural (1993, 1998) ve Erdal (1998), *-(y)Iş* adlaştırmacısını diğerleriyle karşılaştırarak incelemiş ve özellikle taşıdığı olgusal anlamı vurgulamışlardır. Erdal (1998), *-(y)Iş*'lı tümleş yan cümlelerin *konu* (*topic*) işleviyle öne çıkan olgusal anlamına, sözlü veya yazılı söylemde (metinde) bilgi yapısı bakımından ilk olarak işaret etmiştir. Erdal'ın (1998) yaklaşımı bu bakımdan eldeki çalışmaya da öncülük etmiştir. Kural ve Erdal'ın yaklaşımlarına makalenin ilerleyen bölümlerinde somut çözümlemelerle birlikte yer verilmektedir.

Kural (1993, 1998) ve Erdal (1998) sonrasındaki çalışmaların çoğunda, *-(y)Iş* isim-fiiline olgusalılık kapsamında değinilmemesi, değinildiği durumlarda da olgusal kabul edilmemesi, bu çalışmaya çıkış noktası olan şu soruları oluşturmuştur:

1. Olgusalılık değeri tümleş yan cümlelerinin anlamsal sınıflandırılmasında hangi ölçütlerle tanımlanmıştır?
2. *-(y)Iş*'ın diğer adlaştırmacılar kadar incelenmemesinin sebepleri nelerdir?
3. *-(y)Iş*'lı tümleş yan cümlelerin de yer aldığı bir olgusalılık ayrımı mümkünse olgusalığın tümleş yan cümlesi bağlamındaki sınırlarını etkileyen unsurlar neler olabilir?

Çalışmada çözümlemelere konu olan ve eşzamanlı olarak ele alınan örnekler Türkiye Türkçesiyle sınırlandırılmıştır. Bunlar çoğunlukla *Komplementsätze im Türkischen* (Türkçe Tümleş Yan Cümleleri) başlığıyla yayımladığım doktora

tezime dayanmaktadır.¹ İlgili örnekler, kısmen internet taramalarına, kısmen ana dili konuşurlarının geçerlik değerlendirmelerini yaptığı anket cümlelerine ve alan yazınından birincil ve ikincil kaynaklara dayanmaktadır (krş. Coşkun 2012b).

2. Tümleş Yan Cümleleri

Aşağıda tablo (1) ve tablo (1a), tümleş yan cümlelerinin temel sözdizimsel yapısını özet bir şekilde örneklemektedir. Burada köşeli ayraç içinde yer alan cümleler tümleş yan cümleleridir. Bu cümleler bağlandıkları ana cümlelerin düz nesnesi, dolaylı nesnesi veya öznesi şeklinde bir öge işlevi görürler.

Tablonun birinci bölümünde görüldüğü gibi, bir temel cümle yüklemi sıfat-fiil ekleri *-DIG*, *-(y)AcAG* ve isim-fiil ekleri *-mAk/-mA* ve *-(y)İş* ile adlaşarak çekimsiz tümleş yan cümlesine dönüşmüş ve bir ana yükleme bağlanmıştır.

Tablonun ikinci bölümünde ise temel cümle, yüklemine çekimli karakterini koruyarak *diye* ve *ki* gibi bağımsız dil birimleriyle ya da böyle bir bağlayıcı birim olmadan bir ana cümle yüklemine bağlanmıştır. Bu çekimli kullanım, sözdizimsel dizgesi bakımından birincisine kıyasla kurallı olmayan ve birtakım sınırlılıkları olan bir tümleş yan cümlesi yapısını oluşturmaktadır. Örneğin bu tür tümleş yan cümleleri, ana cümlelerin sadece nesne ögesi olarak işlev görebilir (krş. Erguvanlı-Taylan 1998b). Çalışmada konuyu sınırlandırma amacıyla, yüklemi çekimsiz tümleş yan cümleleri üzerine yoğunlaşmıştır.

Tablo (1): Tümleş yan cümleleri

I. temel cümle	→	ÇEKİMSİZ [tümleş yan cümlesi] + ana cümle
(1) <i>Ali makale yazıyor.</i>	<i>-DIG</i> <i>-(y)AcAG</i> <i>-mAk/-mA</i> <i>-(y)İş</i>	(1a) <i>[Ali makale yaz-ma]-ya başladı.</i> (1b) <i>[Ali'nin makale yaz-dığ-ın]-ı biliyorum.</i> (1c) <i>[Ali'nin makale yaz-ış-ı] akademik tarafını öne çıkardı.</i>
II.		ÇEKİMLİ [tümleş yan cümlesi] + ana cümle
(2) <i>Ali makale yazıyor.</i>	<i>Diye</i> <i>Ø</i> <i>Ki</i> <i>Ø</i>	(2a) <i>[Ali makale yazıyor] diye biliyorum.</i> (2b) <i>[Ali makale yazıyor] sanırım.</i> (2c) <i>Biliyorum ki [Ali makale yazıyor].</i> (2d) <i>Sanırım [Ali makale yazıyor].</i>

Çekimsiz tümleş yan cümlelerinin yüklemeleri *-DIG* ve *-(y)AcAG* sıfat-fiil ekleri, *-mAk/-mA* ve *-(y)İş* isim-fiil ekleriyle geçici bir adlaşmaya uğrarlar. Bu adlaşma sözlüksel boyutta olmadığı için eylem tabanı aynı zamanda, edilgen, ettirgen ve işteş gibi çatı eklerini ve olumsuzluk ekini alabilmektedir. Söz konusu yüklemeler, çeşitli belirteçlerle nitelenebilme gibi eylemsel özelliklerini korurlar. Bunlar iyelik ve durum eklerini alabildiği gibi, özneleri de tamlayan ekini alır.

¹ Hatice Coşkun, *Komplementsätze im Türkischen*, Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main, Türkoloji Bölümü, Graduiertenkolleg, Satzarten: Variation und Interpretation' (Cümle Çeşitleri: Varyasyon ve Yorum Projesi desteğiyle), Danışman: Prof. Dr. Marcel Erdal, Frankfurt am Main, 2011.

Tümleç yan cümleleri, yüklemelerinin eylem karakterini bu şekilde korudukları gibi yükleme bağlı özne, nesne gibi temel sözdizimsel öğelerini de korurlar; Örn. (3, 3a) (Erkman-Akerson, Özil 1998: 338). Tam da bu özelliğin tümleç yan cümlelerini, niteleme yan cümlelerinden ayırıştıran önemli bir fark olduğuna dikkat etmek gerekiyor. Çünkü *-DIG* ve *-(y)AcAG* sıfat-fiil ekleriyle aynı zamanda niteleme (sıfat) işlevli yan cümleler de kurulabilmektedir; örn. (4, 4a).

Yalnız, (4a)'da görüldüğü gibi niteleme yan cümlesinin nitelediği öge, artık yan cümlelerin öge dizgesinden çıkıp ana cümlelerin öge dizgesine girmiştir. Ana cümle dizgesine geçen bu nitelenen öge zikredilmeyebilir de; örn. (5, 5a). Bu durumda sözdizimsel bakımdan aynı görünseler bile iki farklı yan cümle çeşidi söz konusudur ve aralarındaki anlam farkı bağlamdan anlaşılabilir. Yani ana yüklemdeki *gör-* eylemi, niteleme yan cümlesi yorumunda, zikredilmemiş olan *makale* ile ilişkilendirilebilirken, tümleç yan cümlesi yorumunda ise *Ali'nin yazma eylemiyle* ilişkilendirilebilir.²

Tablo (1a): Tümleç yan cümleleri

temel cümle	→	[tümleç yan cümlesi] + ana cümle
(3) <i>Ali makale yazıyor.</i>	<i>-DIG</i> <i>-(y)AcAG</i>	(3a) [<i>Ali'nin makale yaz-dığ-ın</i>]-ı gördüm.
temel cümle	→	[niteleme yan cümlesi] + ana cümle
(4) <i>Ali makale yazıyor.</i>	<i>-DIG</i> <i>-(y)AcAG</i>	(4a) [<i>Ali'nin — yaz-dığ-i</i>] makaleyi gördüm.
temel cümle	→	[niteleme yan cümlesi] + ana cümle
(5) <i>Ali (makale) yazıyor.</i>	<i>-DIG</i>	(5a) [<i>Ali'nin — yaz-dığ-ın</i>]-ı gördüm.
(6) <i>Ali yazıyor.</i>	<i>-(y)AcAG</i>	(6a) [<i>Ali'nin yaz-dığ-ın</i>]-ı gördüm.

Burada (5a ve 6a)'da iki okuma imkânı ana cümlelerin yüklemi olan *gör-* eyleminden de kaynaklanmaktadır. *gör-* ana yüklemi *-DIG* ve *-(y)AcAG* sıfat-fiil ekleriyle kurulmuş tümleç yan cümlesi kabul edebiliyorken, *emret-*, *getir-*, *ye-*, *iç-* gibi eylemler bu eklerle kurulu tümleç yan cümlelerini kabul etmez; örn. (7).

(7) * [*Ali'nin makale yaz-dığ-ın*]-ı emrettim/istedim/getirdim.

O yüzden (7a)'daki yan cümle bağlamsız bir okumayla da sadece bir niteleme yan cümlesi olarak yorumlanabilir.

(7a) [*Ali'nin — yaz-dığ-ın*]-ı getirdim. [Niteleme yan cümlesi]

Dixon, farklı dillerin tümleç yan cümle yapılarının tipolojik bir mukayesesinin sunulduğu Dixon ve Aikhenvald (2006) kapsamında, niteleme yan cümleleri ve tümleç yan cümleleri ayırışımında bu duruma işaret etmektedir. Yani içerik ve anlam

² Tümleç yan cümlelerinin özne ve nesne öğelerinin ana cümle düzlemine taşınması durumuna örnekler için bkz. Göksel, Kerlake (2005: 403): [*Piyano çal-dığ-ın*]-ı bilmiyordum Ayşe'nin. *Yaprağı Ayşe* [*herhangi biri-nin sarabil-eceğ-in*]-e inanmıyordu.

bütünlüğü açısından, konuşurun niyetini ifade etmeye yettiği sürece, bir niteleme yan cümlesinin herhangi bir ana eyleme (ya da yükleme) bağlanabileceğini belirtir (krş. Dixon 2006: 4, 15).

Buna karşın tümleş yan cümleleri ise belli ana eylemlere yani yüklemelere bağlanabilirler. Tümleş yan cümlesi ve bağlı olduğu ana eylem arasındaki anlamsal ilişki çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınmıştır. Yalnız burada niteleme yan cümlesinden ayırışma noktasında, bu konuya kısmen değinmek gerekir.

Türkçe tümleş yan cümleleri üzerine yapılan dilbilimsel çalışmalarda, bu cümlelerin bağlanabildiği eylem listeleri, kabul ettikleri bağlayıcı çeşitlerine göre sınıflandırılmıştır. Kawaguchi de (2005) yaptığı benzer bir sınıflandırmada yine *-DIG* ve *-(y)AcAG*'lı tümleş yan cümlesi kabul eden eylemler arasında *tercih et-* ve *iste-* eylemlerini sıralar. Hâlbuki bunlara da bağlanabilen *-DIG* sıfat-fiilli yan cümleler sadece niteleme yan cümleleridir. Kawaguchi'nin çözümlemede kullandığı (8) numaralı örnek de yine bir niteleme yan cümlesidir.

(8) *Merakla [Kerem'in anlat-tık-ların]-ı dinliyorduk.* (Kawaguchi 2005: 165, 173)

2.1. Alan Yazındaki Yaklaşımlar

Alan yazına baktığımızda, Türkçe tümleş yan cümleleri üzerine yapılan çalışmaları kuramsal yaklaşımlarına göre iki ana başlık altında toplamak mümkündür.

2.1.1. Sözdizimsel Yaklaşım

Bu yaklaşım üretici dilbilgisi geleneğine dayanmaktadır. Buna göre çekimsiz tümleş yan cümleleri, *-DIG*, *-(y)AcAG* ve *-mAk/-mA* adlaştırmalarının zaman anlamları üzerinden ayrıştırılır ve zaman anlamı olanlar *olgusal (fact complements)*, olmayanlar *devinimsel (act complements)* tümleş yan cümleleri olarak nitelenir. Bu ayrıştırma şekli Lees'e (1965: 114) dayandırılır ve üretici dilbilgisi çerçevesinde çalışan birçok dilbilimci için referans olmuştur (krş. Underhill 1976, George, Kornfilt 1981, Kennelly 1987, Kornfilt 1995, 1997, 2006, 2007a³, Pamir-Dietrich 1995, Kural 1993, 1998 ve Özsoy 1999).

Bu yaklaşıma göre *-mAk/-mA*'lı tümleş yan cümleleri somut bir zaman değeri olmamakla birlikte içerik olarak bir eyleme, olaya, duruma ya da olayın seyrine işaret eden anlamlarıyla değerlendirilir.

Buna karşın *-DIG* sıfat-fiili geçmiş ve şimdiki zaman değeriyle, *-(y)AcAG* sıfat-fiili de gelecek zaman değeriyle ayrıştırılmıştır. Bu sıfat-fiil ekleriyle şekillenen tümleş yan cümleleri ise olgusallıkla ilişkilendirilmiştir. Sözdizimsel çözümlemelerinde Kural (1993, 1998) farklı olarak *-(y)Iş* isim-fiilini de göz önünde bulundurur.

³ Kornfilt (2007b), üretici dilbilgisi çerçevesinde yapılan çoğu çözümlemenin dayandığı bu kutuplaşmış ayırımın uymadığı durumlara da işaret etmiştir: "...In many, probably most, instances, these nominalizationmorphemes indeed do head factive vs. non-factive domains and are thus selected by appropriate matrix verbs, there are numerous exceptions to these generalizations – a situation which leads to the difficulty of a satisfactory characterization." (Kornfilt 2007b: 315).

2.1.2. Sözdizimsel ve Anlambilimsel İlişkiye Dayanan Yaklaşım

Bu yaklaşıma göre bir ana yüklem hangi yapıda bir tümleş yan cümlesinin bağlanabileceği, o yüklem anlamsal özellikleri tarafından belirlenir. Böylece söz konusu yüklem, kabul ettikleri tümleş yan cümlesi çeşidine de işaret edilerek anlamsal bakımdan sınıflandırılır (krş. EK 1-3). Buna dayanarak sözdizimi, biçimsözdizimsel unsurlar ve ana yüklem arasındaki anlamsal ilişkinin iç içeliği çözümlenmelerle gösterilir. (krş. Erguvanlı-Taylan 1988, 1996, 1998a, 1998b, Erdal 1998, van Schaaiik 2001, Keleşir 2000, 2001, 2007, Göksel, Kerlake 2005, Çiğir 2002, 2007, Csató 1999, 2010, Johanson 2013).

Erguvanlı-Taylan (1998a) yalın bir sözdizimsel yaklaşımla sadece zaman değeri üzerinden yapılan ve ana cümle yüklemine anlamsal değeri ve etkisini hesaba katmayan bir ayrışımın yetersizliğini savunur. Bununla birlikte ana cümle yüklemine bir tümleş yan cümlesi bağlanırken ölçüt olabilecek olgusal ayrımı Kiparsky, Kiparsky'nin (1971: 345) *olgusalılık (factivity)* yaklaşımına dayandırır. Buna göre tümleş yan cümlesindeki önermenin gerçekliği ya da gerçekleşmişliği önvarsayılabiliyorsa bağlandığı ana eylem olgusaldır. Bu yaklaşımda yer alan *önerme*, *önvarsayım* ve *olgusal* kavramları, tanımları ve örnek çözümlenmeleriyle aşağıda ele alınmaktadır.

2.1.3. Olgusalılık ve Kavramsal Bileşenleri

Olgusalılık tanımına geçmeden önce *sözce*, *cümle (tümce)* ve *önerme* kavramlarının içeriklerini ve aralarındaki anlamsal ayrımı hatırlamakta fayda var. Bu ayrım anlambiliminde Strawson'a (1950) dayanır ve Erk Emeksiz'in (2013: 73-77) özetlediği şekilde şöyle gösterilebilir:

Belli bir bağlamın parçası olan ifadeler *sözceyi* oluşturur. *Tümce* (cümle) ise bağlam sınırlarından bağımsız ele alınan ve sözcelerden soyutlanarak üretilmiş dilbilgisel bütünlüktür. Bu dilbilgisel bütünlük de sözcükler ve öbekler gibi dilbilgisel yapıların birleşimidir.

Önerme de sözce ve tümcelerden soyutlanarak ulaşılan anlamsal içeriktir ve bir olgu hakkında bildirim yapar. Bundan dolayı önerme anlamı dilbilgisi ve sözdizimden bağımsız betimlenir. Yani önermeler çözümlenirken yüklem ile onun üyeleri arasındaki anlamsal ilişki ele alınır. Yalnızca bildirim cümlelerinin önermeleri olur. Soru cümlelerinin önermeleri olmaz; çünkü bir bildirim üretmez; yani konuşur, sorarak sorusuna cevap olacak bir bildirim bekler.

Bildirim cümleleri dilbilgisel olarak olumlu ya da olumsuz olabilirler ve kendi bildirimlerinin yanı sıra *çıkarımsal* olan başka bildirimler de taşıyabilirler. Örn. (9)'da konuşmacı bir bildirimde bulunur. Bu bildirim *Murat'ın bir kedisi var* önermesi de bildirimle beraber çıkarımsal olarak sunulan bir bilgidir.

(9) *Murat'ın kedisi çok güzel.* (önerme)

Çıkarımsal bilgi: *Murat'ın bir kedisi var.* (çıkarımsal önerme) (krş. Erk Emeksiz 2013: 77)

Konuşur, bu şekilde çıkarımsal olarak sunduğu bilgiyi dinleyen önceden bildiğini peşin olarak varsayabilir. Bu aşamada karşımıza *önvarsayım (önsayıltı)* kavramı çıkmaktadır:

Önsayıltı (presupposition) *anlambilim* Bir sözcede açık olarak dile getirilmeyen ancak konuşmacı tarafından var olduğu peşin olarak kabul edilen durum ya da durumlara ilişkin bütün arkaplan bilgisi; örn. *Cüzdanim nerede?* şeklinde düzenlenmiş bir soru, konuşmacının bir cüzdana sahip olduğunu, bu cüzdanın yerini konuşma anında bilmediğini, karşısındaki dinleyicinin söz konusu cüzdanın nerede olabileceğine ilişkin bir fikrinin olabileceğini düşündüğünü vb. önsayıltı olarak ifade eder. Önavsayım da denir (İmer vd. 2011: 204).

Bu kavramın tanımı Alman matematikçi, mantıkçı ve filozof Frege'ye (1848 - öl. 1925) dayanmakla birlikte kavram olarak İngiliz filozof Strawson (1919 - öl. 2006) tarafından dilbilimine kazandırılmıştır. Buna göre dilde önavsayımı doğuran (*tetikleyici*, İng. *trigger*, Alm. *Auslöser*) dilbilgisel ve sözlüksel birimler vardır. Burada sınırlama amacıyla bunlardan üçü örneklendirilmiştir: İyelik ekleri, niceleyiciler ve olgusal eylemler (krş. Meibauer vd. 2002: 226,227, Glück 2005: 509, 510).

(9)'da bir var olma arka plan bilgisi vardır. Ve bu bilgi tamlayan ve tamlanan ekleriyle (iyelik ekleriyle) çıkarımsal olarak sunulmuştur. Yani, (9)'daki sözcede, *Murat'ın bir kedisi var* önermesi önavsayılmıştır.⁴

(9) *Murat'ın kedisi çok güzel.*

(10)'da yine varolma arka plan bilgisi *bütün* niceleyicisiyle çıkarımsal olarak sunulmuştur. Yani, (10)'daki sözcüyle, *Ahmet'in en az bir çift ayakkabısı var* önermesi önavsayılmıştır.

(10) *Ahmet'in bütün ayakkabıları siyahtır.*

Önermelerin önavsayım değerini ölçmek için uygulanan birtakım testler vardır. Bunlar olumsuzluk, soru ve kiplik gibi ölçütlerden oluşur (krş. Meibauer vd. 2002: 226-227). Burada şimdilik olumsuzluk testine yer verilmekle beraber çalışmanın ilerleyen bölümlerinde diğer ölçütler de örneklendirilecektir. (11)'deki olumsuz bildirimle rağmen *Murat'ın bir kedisi var* önavsayımı hala geçerlidir, yani olumsuzluktan etkilenmez. Aynı şekilde (12)'deki sözün (12a)'da olumsuzlanmasına rağmen, *Sigarayı bıraktım* önavsayım bilgisi hala korunmaktadır, yani olumsuzluktan etkilenmemektedir.

(11) *Murat'ın kedisi hiç güzel değil.*

(12) *[Sigarayı bırak-tığ-ım]-a pişmanım.*

Önavsayım: *Sigarayı bıraktım.*

(12a) *[Sigarayı bırak-tığ-ım]-a pişman değilim.*

⁴ Örn. Almanca, dilbilgisinde *tanımlık* (*der Artikel*) birimi olan bir dildir. Bu dilbilgisel birimlerden belirli tanımlık da aynı şekilde var olma arka plan bilgisini içeren varoluşsal bir önavsayımı tetikler (Alm. *Existenzpräsupposition*). *Der Staatspräsident von Türkei hat vier Kinder* (*Türkiye Cumhurbaşkanı'nun dört çocuğu var*) cümlesinde *der* tanımlık biriminin tetiklediği önavsayım bilgisi, *Es gibt (genau) einen Staatspräsident von Türkei* (*Türkiye'nin bir cumhurbaşkanı vardır*) şeklindedir (krş. Meibauer vd. 2002: 227).

Önvarsayım bilgisinin olumsuz sözcelerde de varlığını sürdürmesi *olumsuzluğa direşim* olarak adlandırılır (Erk Emeksiz, 2013: 77).

Öte yandan *pişman ol-*, *bırak-* *fark et-* gibi bazı eylemler kendilerine bağlanan tümleç yan cümlesindeki önermenin önvarsayımını tetikleyici özelliğindedir. (12)'de *Sigarayı bıraktığıma pişmanım* sözcesinde *Sigarayı bıraktım* önvarsayım bilgisi *pişman ol-* ana yüklemine bu çıkarımı tetiklemeyle, bir nevi garantilenmiş olur.

Buna karşın bazı eylemler ise kendilerine bağlanan tümleç yan cümlelerindeki önvarsayım bilgisini engellerler. Örn. (13)'te *san-* eylemi *Bahçede bir adam var* önvarsayımını engeller.

(13) [*Bahçede bir adam gör-düğ-üm*]-ü sandım.

Bu durumda (13a) örneğinde bu sözcüğü takip eden bağlam da bir çelişkiye sebep olmaz çünkü *Bahçede bir adam var* önvarsayımını zaten engellenmiştir.

(13a) *Bahçede bir adam gördüğümü sandım. Meğer sadece bir gölgeymiş.*

Önvarsayımı tetikleyen veya engelleyen bu tür eylemlere *önermesel tutum eylemleri* denir ve şu örneklerle gruplandırılır:

“1. Olgusal eylemler: *Fark etmek, pişman olmak, bırakmak, görmek vb.*

2. Olgusal olmayan eylemler: *Sanmak, inanmak, zannetmek, farz etmek, hayal etmek, istemek vb.*” (Erk Emeksiz 2013: 78).

Olgusal eylemler geniş zaman kipinde kullanıldıklarında önvarsayımını engellenir. O yüzden bu eylemlerin önvarsayım tetikleyici özelliği kullanıldıkları şimdiki zaman ve geçmiş zaman kipiyle birlikte değerlendirilir. Ancak bu şekilde olgusal olarak nitelenebilirler. Örn. (14)'te ana eylemin geniş zaman kipinden dolayı *Sigarayı bıraktım* önvarsayımını garantilenememiştir.

(14) [*Sigarayı bırak-tığ-im*]-a pişman ol-ur-um. Kendimi tanyorum. O yüzden sigarayı bırakmadım.

2.1.4. Tümleç Yan Cümlelerinde Olgusallık Çözümlemeleri

Erguvanlı-Taylan (1998a), eleştirdiği üretici sözdizimsel yaklaşımın olgusal olarak nitelediği *-DIG* ve *-(y)AcAG*'lı tümleç yan cümlelerini tekrar ele alır. Bunların olgusal olmayan eylemlerden *san-* gibi ana eylemlerce de kabul edildiğini gösterir (15). Yine bu yaklaşıma göre olgusal olmayan *-mA/-mA'*'lı tümleç yan cümlesinin ise olgusal olmayan *san-* eylemince kabul edilemediğini gösterir.

(15) [*Ömer'in yalan söyle-diğ-in*]-i sandık.

(15a) * [*Ömer'in yalan söyle-me-sin*]-i sandık.

Aynı şekilde olgusal bir eylem olan *bırak-* (16)'da, *-mA'*'lı tümleç yan cümlesini kabul etmiş ve *Sigara içtim* önvarsayımını olumsuzluk testinde garantilenmiştir. Diğer taraftan aynı eylem *-DIG*'lı bir tümleç yan cümlesini ise kabul edememektedir (16a).

(16) [*Sigara iç-me*]-yi bıraktım/bırakmadım.

Önvarsayım: *Sigara içtim.*

(16a) * [*Sigara iç-tiğ-im*]-i bıraktım.

İkinci bir eleştirî noktası da *-DIG* sıfat-fiil ekinin geçmiş ve şimdiki zaman değeriyle, *-(y)AcAG* sıfat-fiil ekinin de gelecek zaman değeriyle ilişkilendirilmesidir. Erguvanlı-Taylan (17)'de *-DIG* sıfat-filli tümleç yüklemine gelecek zaman belirteci *yarın* 'la nitelenerek gelecek zaman için de kullanılabilirliğini örnekler.

(17) [*Onun yarın sahneye çık-tığ-ın*]-ı duydun mu?

Bu durumda olgusalılık, yan cümlelerin somut bir zaman değeri taşıyıp taşımamasından ziyade bağlı olduğu ana eylemin önvarsayım bilgisini garantilemesiyle ilişkilendirilir.

Erguvanlı-Taylan, tümleç yan cümlesi oluşurken adlaştırmacı seçiminin de cümlelerin bağlandığı ana yüklem *bilgisel (epistemic)* ve *yükümlülük (deontic)* kiplik anlamına göre belirlendiğini savunur. Erguvanlı-Taylan'ın kiplik değerine dayanan bu ayrımı, Palmer'in (1986) kiplik yaklaşımına dayanır. Erguvanlı-Taylan, (EK 1)'de görüldüğü gibi sık kullanılan ana yüklem türleri anlamalarına göre üç gruba ayırmıştır:

I. Sütunda yer alan eylemler *bilgisel kiplik (epistemic modality)* değerine sahiptirler. Bu eylemlerle konuşmacı, bağlı yan cümlede yer alan önermenin doğruluk değeri hakkındaki tutumunu belirtir.

II. Sütunda yer alan ana eylemler ise *-mA'*lı tümleç yan cümleleriyle bir araya gelerek *yükümlülük (deontic modality)* ve *iç edim (dynamic modality)* kiplik anlamlarını oluşturur.

III. Sütunda yer alan eylemler ise hem *-DIG* ve *-(y)AcAG*'lı hem de *-mA'*lı tümleç yan cümlesi kabul edebilmektedir. Bunlar da anlamları bakımından iki alt gruba ayrılmıştır. Birinci grupta bilişsel eylemler ikinci grupta ise konuşmacının bir olay, durum veya olguya dair duygusal tepkisini ve kişisel tutumunu yansıtan eylemler yer almıştır.

Erguvanlı-Taylan'ın (18a-b)'deki çözümlerinde yükümlülük ve bildirme kipliğini taşıyan iki temel cümle, tümleç yan cümlesine dönüşürken bu kiplik değerlerinin nasıl işaretlendiği görülmektedir.⁵ Söz konusu kiplik değeri, artık yeni yapıda tümleç yan cümlesindeki adlaştırmacı ve bağlandığı ana yüklem sözlüksel anlamıyla verilmiştir. Yani, *ısrar et-* ana yüklemi, *-mA'*lı kullanımda (18a), kattığı zorunluluk anlamıyla yükümlülük kiplik değerine sahiptir. Aynı eylem, *-DIG*'lı kullanımda (18b) ise, yan cümledeki önermenin gerçekliğine veya gerçekleşmişliğine dair bir önvarsayım oluşturur. Bu bakımdan da bilgisel kiplik değeri taşır.

(18a) [*Ali'nin o toplantıda bulun-ma-sı-n*]-da ısrar ettik.

Temel cümle: *Ali o toplantıda bulunmak zorunda.*

(18b) [*Ali'nin o toplantıda bulun-duğ-un*]-da ısrar ettik.

Temel cümle: *Ali o toplantıda bulundu.* (krş. Erguvanlı-Taylan 1998a)

(EK 1)'de üçüncü sütunda yer alan *sevin-*, *şaşır-* gibi eylemlerin geçmiş zaman kullanımlarında kiplik değeri açısından bir fark oluşturmadıklarına dikkat çekilmektedir, örn. (19a-b). Bu tür eylemlere aşağıda tekrar değinilecektir yalnız

⁵ Türkçede kiplik değerinin yüklemi çekimsiz yan cümlelerde nasıl işaretlendiğine dair kuramsal çerçeve ve ilgili çözümler için bkz. Erguvanlı-Taylan (2013).

burada söz konusu eylemlerin kendilerine bağlı yan cümlelerde önvaryayı tetikleyen olgusal eylemler grubundan olduğunu hatırlamak gerekir.

(19a) [*Ali'nin toplantıya gel-me-si-n*]-e çok sevindim.
Önvaryayım: *Ali toplantıya geldi/geliyor/gelecek.*

(19b) [*Ali'nin toplantıya gel-diğ-in*]-e çok sevindim. (krş. Erguvanlı-Taylan 1998a)
Önvaryayım: *Ali toplantıya geldi/geliyor/gelecek.*

2.2. Alan Yazın Üzerine Bir Değerlendirme

Gerek 1960'lara uzanan sözdizimsel çalışmalar gerek 1990'lardan sonra anlambilimsel ve sözdizimsel ilişkilere yönelik çalışmalar, önemli tartışmaları başlatmıştır. Bu tartışmalar tümleç yan cümlelerinin dağılımını belirleyen ölçütleri belirleme bakımından çok önemlidir.

Çalışmaların çoğunluğu ya makale boyutunda ya da Türkçe dilbilgisi kitaplarında yan cümle çeşitleri başlığıyla sınırlandırılmış bir kapsamda kaleme alınmıştır. (Gencan 1979, Banguoğlu 1986, Kornfilt 1997, Özsoy 1999, Korkmaz 2003, Göksel, Kerslake 2005, Ersen-Rasch 2011).

Söz konusu çalışmalar her seferinde bu ölçütleri biraz daha netleştirmeye çalışırken koydukları sınırlarla ya da çözümlemelerde kalan soru işaretleriyle başka çalışmalara çıkış noktası olmuşlardır. O yüzden her çalışma bu tekâmül sürecinde ayrı bir değere sahiptir.

Bununla birlikte bu süreçteki çalışmaların ortak birkaç özelliğine değinmek gerekir:

i. Her iki yaklaşım, olgusal ayrımında çekimsiz tümleç yan cümlelerini şekillendiren *-DIG* ve *-(y)AcAG* sıfat-fiil ekleri ve *-MAk/-mA* isim-fiil ekleri üzerinde yoğunlaşmıştır. *-(y)Iş* isim-fiil ekini de böyle bir dağılıma dahil eden çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bunlar ya makale boyutunda, örn. (Kural 1993, 1998, Erdal 1998, van Schaaik 2001, Coşkun 2010, 2012a, Karakoç, Herkenrath 2016), ya da betimleyici bir dilbilim ve dilbilgisi kitabının yan cümle başlığı altında, sözdizimsel ve anlamsal karşılaştırmalarla konu edinilmiştir; örn. (Banguoğlu 1986, Korkmaz 2003, Göksel, Kerslake 2005, Ersen-Rash 2011, Turan 2013).

ii. Her iki yaklaşım, hem tümleç yan cümleleri hem de bunların bağlı olduğu ana cümlelerin sadece olumlu bildirim kipleri üzerinden yapılan çözümlemelere dayanmaktadır. Özellikle ana cümle eylemindeki olumsuzluk anlamının tümleç yan cümlesi üzerindeki etkisi, hem olgusal hem de olumsuzlamanın kapsamı (scope) açısından belirleyici bir role sahiptir. Buna rağmen tümleç yan cümlelerinde olumsuzluk üzerine yapılan çalışmalar da aynı şekilde sınırlı kalmıştır. Örn. (Keleşir 2000, 2003, 2004, Coşkun 2012a).

iii. Yine her iki yaklaşımın çalışmaları arasında soru unsuru taşıyan tümleç yan cümleleri ya da bunların soru anlamı içeren ana eylemlerine yönelik yapılan çalışmalar sınırlı kalmıştır. Örn. (Aygen 2007, Kornfilt 2006, 2007a, Yarar 2007a, 2007b, 2012, Coşkun 2010).

Yukarıda değinilen sınırlılıklar Türkçe tümleç yan cümleleri üzerine yaptığımız doktora çalışmasına çıkış noktası olmuştur. Çalışmanın önemli bir kısmında soru

cümleleri tümleş yan cümlelerine dönüşürken oluşan sözdizimsel ve anlamsal dönüşüm ele alınmıştır. Bunun yanı sıra tümleş yan cümlesi ve ana cümle düzlemindeki olumsuzluk ifadeleri ve olumsuzlamanın kapsamı da çalışmada incelenmiştir. Gerek soru cümleleri gerek olumsuzluk ifadeleri incelenirken yüklemi çekimli tümleş yan cümleleri de en az çekimsiz tümleş yan cümleleri kadar çözümlemelerde yer almıştır. Özellikle *-(y)Iş'*lı tümleş yan cümlelerine, soru cümleleri ve olumsuzluk anlamının incelendiği iki ana bölümde, olgusal ayrımı noktasında yapılan deneysel testlerde ve çözümlemelerde diğer tümleş yan cümleleri gibi yer verilmiştir. Böylece *-(y)Iş'*lı tümleş yan cümlelerini yaygın olarak kabul edebilen ana yüklem anlamlarına göre sınıflandırılmıştır.⁶ Çalışmada yer alan çözümlemelerle *-(y)Iş'*lı tümleş yan cümlelerinin taşıdığı olgusal değer gösterilerek olgusal ayrımının dayandırıldığı ölçütlerin yeniden değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (krş. Coşkun 2012b: 75-78).

3. Olgusal Ayrımı ve Önvarsayım Perspektifi

Csató (2010: 115), Kiparsky, Kiparsky'nin olgusal olan ve olmayan eylem gruplarının Türkçedeki tümleş yan cümlesi adlaştırmacı seçimini belirlemede yeterli olmadığını savunur. Bu olgusal yüklem listesinden *significant (önemli)* örneğini alır. *Önemli* ana yüklemine Türkçede *-mA'*lı tümleş yan cümlesi kabul edebildiğini ama *-DIG'*lı tümleş yan cümlesi kabul edemediğini belirtir. Csató *-DIG'*lı tümleş yan cümlelerin *muhtemel olgusal* değeri taşıdığını kabul ettiği için bu durumu çelişki olarak görmüştür. Muhtemelen bu yargısı sadece bildirim cümleleri üzerinden çözümlemeye gitmesinden kaynaklanmıştır.

(20) [*Türkiye'nin Avrupa oluşumunda yer al-ma-sı*] *önemli*.

(20a) ?[*Türkiye'nin Avrupa oluşumunda yer al-dığ-ı*] *önemli*. (Csató 2010: 115)

Hâlbuki soru unsuru içeren *-DIG'*lı bir tümleş yan cümlesi *önemli* ana yüklemine sorunsuz bağlanabilmektedir (21):

(21) [*Görevi kimin aldığı*] *çok önemli*. (Coşkun 2012b:13)

Bu aşamada Kiparsky, Kiparsky'nin olgusal yaklaşımını ölçüt olarak alan çözümlemelerin yöntemine dair bir açıklama yapmak gerekir. Bu çözümlemelerde İngilizce için gruplanmış olgusal veya olgusal olmayan eylem grupları üzerinden, tercüme yolu, Türkçeye bir karşılaştırma amaçlanmamıştır. Söz konusu yaklaşıma dayanarak bir eylemin olgusal değerini ölçmek için uygulanan önvarsayım testi burada da uygulanmıştır. Bu test olumsuzluk, soru, şart ve isteme kiplerinden birinin ana yükleme uygulanmasıyla gerçekleştirilir. Bu çalışmada isteme kiplerinden gereklilik kipiyle uygulanmıştır. Buna göre, ana yükleme farklı anlamsal işlevleri olan bu yapıların uygulanmasına rağmen, bağlı yan cümlelerin önvarsayım bilgisi, varlığını değişmeden koruyabiliyorsa söz konusu ana yüklem, olgusal kabul edilir (krş. Kiparsky, Kiparsky 1971: 345, Chierchia, McConnell-Ginet 2000: 350, Beaver 2001: 18, 19, Meibauer vd. 2002: 226-227).

⁶ Bkz. tablo (2).

Bu durumda (22a-d)'de *-mA*'lı tümleç yan cümlelerinin bağlandığı ana yüklem olumsuzlanmış bile olsa, soru, şart veya gereklilik kipiyle de işaretlense söz konusu önvarsayım bilgisini korumaktadır. Bu önvarsayım da *-mA*'nın somut bir zaman değeri katmadığı eylemin gerçekleşme zamanına dair üç ihtimali içermektedir. Yani önvarsayım *Babam gitti/gidiyor/gidecek* şeklindedir. Bu durumda ilgili cümlelerin bağlamını (23)'teki sözceyle sürdürmek önvarsayılan önermeyle çelişecektir.

(22) *Annem babamın gitmesin]-e çok üzüldü.*

(22a) *Annem [babamın git-me-sin]-e çok üzül-me-di.*

(22b) *Annem[babamın git-me-sin]-e çok üzüldü mü?*

(22c) *Annem [babamın git-me-sin]-e çok üzüldü-yse tansiyonu çıkabilir.*

(22d) *Annem [babamın git-me-sin]-e çok üzül-me-li-ydi.*

Önvarsayım: *Babam gitti/gidiyor/gidecek.*

(23) *Ama babam gitmedi.*

(24)'te ise olgusal olmayan *iste-* yüklemine bağlı tümleç yan cümlesinin önermesinin gerçekliğine veya gerçekleşmişliğine dair önvarsayım oluşmadığı için (23)'teki sözce, (24)'ü tamamlayan bir bağlam olabilir ve bu durumda bir çelişki oluşmaz.

(24) *Annem [babamın git-me-sin]-i çok iste-di.* (Coşkun 2010: 50, 2012b: 75-77)

3.1. *-(y)İş*'li Tümleç Yan Cümleleri ve Olgusalılık

Yukarıda belirtildiği gibi *-(y)İş* isim-filine, söz konusu tartışma ve çözümlemelerde diğer adlaştırmacılar kadar yer verilmemiştir. Bu durum birkaç sebepten kaynaklanmış olabilir:

i. Zaman anlamı üzerinden yapılan ayrımla oluşan kutuplaşmış gruplara anlam bakımından uymaması: Bu ayrıma göre *-mA*/*-mA* adlaştırmacı bir zaman değeri taşımaz ve yaygın olarak *yükümlülük* (*deontic modality*) ve *iç edim* (*dynamic modality*) kiplik anlamlarını taşıyan ana yüklemle ilgili olarak çözümlenir. *-(y)İş* adlaştırmacı da bir zaman değeri taşımamakla birlikte *-(y)İş*'li tümleç yan cümlesi, gerek yükümlülük gerek iç edim kipliği anlamı taşıyan ana yüklemle bağlanamaz.

ii. Gerek zaman ayrımlı gerek kiplik değeri temelinde yapılan çözümlemelere daha çok nesne işlevli tümleç yan cümlelerinin konu olması: Bu durum dikkati daha çok nesne kabul eden ana yüklemle yönlendirmiş ve ana yüklem sınıflandırmalarında bu tür eylemler yoğunlukta yer almıştır. Doğal olarak özne işlevli *-(y)İş*'li tümleç yan cümleleri, çözümlemelerde Kural (1993, 1998) ve Erdal (1998) gibi istisnalar haricinde çok sınırlı kalmıştır (krş. Erdal 1998: 62).

iii. Kiplik ayrımına dayanan teorik çerçeveye uymayan yapısı: Erguvanlı-Taylan (2013) yan cümleleri taşıdıkları kiplik değeri açısından incelerken *-(y)İş*'in diğer adlaştırmacılar gibi sınırlı bir dağılım ve kullanım gösterdiğini belirtir; örn.

-(y)Abil eki -mAk/-mA, -DIG, -(y)AcAG adlaştırıcılarıyla birlikte kullanılabilirken (yapabilmesi, yapabildiği, yapabileceği), bu ekin -(y)Iş ile aynı rahatlıkta kullanılmadığına (?? yapabilişi) işaret eder ve bu yüzden -(y)Iş'lı yan cümleleri araştırma kapsamı dışında tuttuğunu belirtir.⁷

Doğal olarak çözümlenmelerinde Erguvanlı-Taylan'ı (1998a) takip eden Ciğer (2002, 2007), bu adlaştırıcıların dil edinim sürecini gözlemek için uyguladığı testlere -(y)Iş'ı dahil etmemiştir. İlgili deneysel araştırmalar neticesinde, dil ediniminde çocukların önce -mAk/-mA, ardından -DIG ve -(y)AcAG'lı tümleş yan cümleleri kullanmaya başladıkları gözlemlenmiştir (Ciğer 2007: 147). Bildiğimiz kadarıyla da -(y)Iş isim-fiilinin dil edinim sürecindeki durumuna dair henüz bir çalışma yapılmamıştır.

Bununla birlikte -(y)Iş isim-fiilini diğer adlaştırıcılarla olgusal ayrımı noktasında karşılaştıran Kural (1993, 1998) ve Erdal (1998), bu adlaştırıcının olgusal değerini hem nesne işlevli hem de özne işlevli tümleş yan cümlelerinde göstermişlerdir. Kural (1998: 413), -(y)Iş'lı tümleş yan cümlelerinin taşıdıkları önermenin gerçeklik veya gerçekleşmişliğine dair önvarsayım değeri oluşturmasını, İngilizcede *belirtili isim (definite nominals)* yapılarının önvarsayım tetikleyici özelliğine benzetir. Yukarıda Türkçede ismin tamlanan ve tamlayan ekleriyle kazandığı belirtili olma durumunun varolma arka plan bilgisi bakımından bir önvarsayım oluşturduğunu belirtmiştik.⁸

Erdal, -(y)Iş adlaştırıcısının eski Türkçedeki yapım eki işlevinden yan cümle adlaştırıcısı işlevine kadar geçirdiği dilbilgiselleşme sürecini, dil ilişkileri bağlamında taşıdığı etkileşimlerini kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Çalışma Türkçe, Özbekçe ve Yeni Uygurcada görülen bu dilbilgiselleşmede Farsçayla etkileşimin rolünü göstermiştir.⁹ Diğer adlaştırıcılarla mukayeseli olarak olgusal bağlamında yapılan değerlendirmelerde -(y)Iş'ın konumunu belirleme noktasında kaynak niteliğinde olan bu çalışma, sonraki çalışmalara da ışık tutmuştur (krş. Coşkun 2012b: 46-48, 75-78; Turan 2013: 73, 72).

EK (1-3)'te görüldüğü gibi daha önceki eylem sınıflandırmalarında -(y)Iş adlaştırıcısı değerlendirilmediği için -(y)Iş'ı kabul eden eylem listeleri de oluşturulmamıştı. Bu boşluğu doldurmak amacıyla ilgili yüklemli anlamlarına göre gruplandırmıştık.¹⁰

Burada tablo (2)'de 6. sıradaki yüklemli konuşmacının duygusal tepkisini ifade eden ve olgusal olarak kabul edilen *kız-* eylemine az önce uyguladığımız olgusal testini (25)'te uyguladığımızda, *Ali derse geç kaldı* önvarsayımının korunduğunu görürüz.

(25) *Hoca bugün [Ali'nin derse geç kal-ış-ın]-a çok kızdı/kızmadı/kızdıysa...*
Önvarsayım: *Ali derse geç kaldı.*

⁷ Atıf ve alıntılar, makalenin Prof. Dr. Eser Erguvanlı-Taylan vasıtasıyla ulaştığım yayınlanmamış nüshasından olduğu için sayfa numaraları verilmemiştir. Ayrıca kendisine makaleye ulaşmamı sağladığı için teşekkürü bir borç bilirim.

⁸ Bkz. örn. (9) ve krş. dipnot (4).

⁹ Ayrıntılar için bkz. Erdal (1998: 65).

¹⁰ Bkz. tablo (2).

Diğer taraftan olgusal olmayan *iste-*, *um-*, *mecbur ol-*, *emret-*, *san-*, *inan-*, *mümkün (ol-)* gibi eylemler *-(y)Iş'*lı bir tümleş yan cümlesi kabul etmemektedir (26) (krş. Kural 1998, Erdal 1998).¹¹

(26) **Ali 'nin bugün derse geç kal-ış-ı mümkün.*

Tablo (2): *-(y)Iş* isim-fiilli tümleş yan cümleleri kabul eden yüklemeler (Coşkun 2012b: 72)

1. Bildirme yüklemeleri	<i>anlat-</i> , <i>ilan et-</i> , <i>söz et-</i>
2. Bilişsel yüklemeler	<i>alış-</i> , <i>anlam ver-</i> , <i>unut-</i> , <i>hatırla-</i>
3. Yorum yüklemeleri	<i>beğen-</i> , <i>destekle-</i> , <i>eleştir-</i> , <i>gücen-</i> , <i>hoşlan-</i> , <i>hoş gör-</i> , <i>kına-</i> , <i>doğru</i> , <i>yanlış</i>
4. Algı yüklemeleri	<i>bak-</i> , <i>duy-</i> , <i>gör-</i> , <i>işit-</i> , <i>dinle-</i> , <i>hisset-</i> , <i>izle-</i> , <i>seyret-</i>
5. Duygusal tepki yüklemeleri	<i>alın-</i> , <i>bozul-</i> , <i>gücen-</i> , <i>kız-</i> , <i>sev-</i> , <i>sevin-</i> , <i>sinirlen-</i> , <i>utan-</i> , <i>üzül-</i>
6. Süreç yüklemeleri ve diğerleri	<i>çabuklaş-</i> , <i>devam et-</i> , <i>engelle-</i> , <i>gecik-</i> , <i>hızlan-</i> , <i>kolaylaş-</i> , <i>önle-</i> , <i>yararlan-</i> , <i>zedele-</i> , <i>zorlaş-</i>

*-(y)Iş'*lı tümleş yan cümlesi, taşıdığı önermedeki eylem veya olayı tarif eden bir anlam katar. Banguoğlu (1986) bu anlamı *kılışın tarzı* kavramıyla ifade eder. Yani söz konusu eylemin veya olayın *ne şekilde*, *nasıl* gerçekleştiği belirtilir. Bu aslında *-(y)Iş'*lı kullanımların en yaygın olarak bilinen ve tarifinde ilk akla gelen özelliğidir.

Kural'ın (27-28)'deki örneklerine, *unut-* ana yüklemine *-mA* ve *-(y)Iş'*la bağlanan tümleş yan cümlelerine önvarsayımları açısından bakalım. Öncelikle (27)'de *-mA'*lı kullanımda önvarsayım *Ayşe dosyaları yerleştirmede* şeklindedir. *-(y)Iş'*lı kullanımdaki önvarsayım ise *Ayşe dosyaları (herhangi) bir şekilde yerleştirdi* şeklindedir. Yani konuşmacı, öznenin dosyaları nasıl yerleştirdiğini unuttuğunu ifade ederek tümleş yan cümlesindeki eylemin bir şekilde gerçekleştirildiği bilgisini önvarsayıyor. Dinleyicinin bilgisine sunulamayan ise ne şekilde yerleştirildiğidir. Burada *-(y)Iş* isim-fiilinin *kılışın tarzı* anlamı, *ne şekilde*, *nasıl* soru ifadeleriyle de şekillenebilir. Bu durumda *ne-kim* sorularının da önvarsayım tetikleme özelliğine işaret etmek gerekir.¹² Yani (29)'da soru unsuru içeren tümleş yan cümlesinin de önvarsayımı, (28)'deki gibi *Ayşe dosyaları (herhangi) bir şekilde yerleştirdi* şeklindedir.

(27) *Ayşe [dosyaları yerleştir-me]-yi unuttu.*

Önvarsayım: *Ayşe dosyaları yerleştirmede.*

(28) *Ayşe [dosyaları yerleştir-iş-in]-i unuttu.* (Kural1998: 415)

Önvarsayım: *Ayşe dosyaları (herhangi) bir şekilde yerleştirdi.*

¹¹ *Mecbur et-*, *mecbur bırak-* kullanımı mümkündür. Örn. *Çocuğun bu konuda ısrar edışı, bizi bu sürpriz ziyarete mecbur etti/bıraktı.*

¹² Yukarıda, 2.1.3 numaralı başlık altında önvarsayım tanımında yer alan *Cüzdanım nerede?* sözcüğü *ne-kim* sorularının önvarsayım tetikleyici özelliğini göstermektedir. Konuşmacının bu sorusu *Benim bir cüzdanım var* varoluşsal önvarsayımını taşır. *Ne-kim* sorularının önvarsayım tetikleyici özelliği için bkz. Meibauer vd. (2002: 227).

(29) *Ayşe [dosyaları ne şekilde/nasıl yerleştir-diğ-in]-i unuttu.*
Önvarsayım: *Ayşe dosyaları (herhangi) bir şekilde yerleştirdi.*

Göksel ve Kerslake, *-DIG*, *-mA* ve *-(y)Iş*'lı üç tümleş yan cümlesi çeşidini de kabul edebilen *gör-* ana yüklemli cümlelerin anlam farkını (30-32)'de şöyle ifade etmektedir. Buna göre konuşmacının, *-DIG*'lı kullanımda çocuğun ağaçtan düştüğünü eylem gerçekleştikten sonra, *-mA*'lı ve *-(y)Iş*'lı kullanımda ise düşme eylemi gerçekleşirken gördüğünü kabul eder. Bu durumda konuşmacı *-mA* ve *-(y)Iş*'lı kullanımda eylemin gerçekleşme sürecine ve ne şekilde gerçekleştiğine dair bilgisini sunmaktadır. Göksel ve Kerslake, *-DIG*'lı kullanımda ise eylemin sürecinden veya ne şekilde gerçekleştiğinden ziyade sadece gerçekleşmiş olma anlamının verildiğini kabul eder.

(30) [*Çocuğun ağaçtan düş-tüğ-ün]-ü gördüm.*

(31) [*Çocuğun ağaçtan düş-me-sin]-i gördüm.*

(32) [*Çocuğun ağaçtan düş-üş-ün]-ü gördüm.* Göksel, Kerslake (2005: 428)

Göksel ve Kerslake bir taraftan *-(y)Iş*'lı kullanımların olgusal olmayan ana yüklemle bağlanamadıklarını dile getirirken diğer taraftan da (30-32)'deki çözümlenelerde *-(y)Iş*'lı kullanımlardaki anlamı olgusallıkla ilişkilendirmez (2005: 427-428): "It (*-(y)Iş*) also cannot be used in sentences that bear upon the factual status of a proposition, nor in those that express a volitional stance (desire, command, request, permission, etc.) towards a situation."... "While the use of *-DIK/-AcAK* expresses the perception of a situation merely as a *fact*, the use of *-mA* or *-(y)Iş* expresses rather the perception of an inherent quality of the event or state". Halbuki *-(y)Iş*'lı tümleş yan cümlesi, *kılışın tarzı* anlamıyla yukarıda, (28)'de olgusal bir ana yüklem olan *unut-* eylemine; burada, (32)'de ise bir algı yüklemi olan *gör-* eylemine bağlanarak taşıdığı önermenin gerçekliğini veya gerçekleşmişliğini önvarsayım bilgisi olarak sunmaktadır. Bu bakımdan *-(y)Iş*'lı kullanım burada olgusaldır.

Erdal *-(y)Iş*'lı kullanımların *devam etmekte olan bir süreç* anlamı taşıyan örneklerine de işaret eder, (33a) ve (33b):

(33a) [*...hayatın akıp gid-iş-in]-i seyrederek yaşamak...* (Erdal 1998: 62)

(33b) [*Aysel'in merdivenlerden çık-ış-ın]-ı gördüm.* (Erdal 1998: 60)

Karakoç ve Herkenrath, Erdal'ın (33b)'de olgusal olduğunu belirterek ele aldığı süreç anlamını olgusal kabul etmez: "In our view *-(y)Iş* does not Express factivity... Rather, a direct reference to the process of an action without reference to the knowledge about it." (Karakoç, Herkenrath 2016: 642). Hâlbuki *gör-*, *seyret-*, *izle-* vb. algı eylemlerine nesne olan süreç anlamlı *-(y)Iş*'lı tümleş yan cümlesiyle doğrudan sürecin gerçekleşmişliği ya da gerçekliğiyle ilgili bildirim olmasa bile çıkarımsal olarak sunulan, *başlamış olan bir süreç*'e dair bir önvarsayım bilgisi söz konusudur. Yani bu sürecin *-ister devam etsin ister etmesin-* varoluşsal önvarsayım bilgisi artık mevcuttur. Aynı önvarsayım bilgisi yukarıda tablo (2)'de sınıflandırdığımız yüklemelerden altıncı sırada yer alan süreç eylemlerine bağlı *-(y)Iş*'lı kullanımlarda da vardır. Tabloda yer alan *çabuklaş-*, *devam et-*, *engelle-*,

gecik-, *hızlan-*, *kolaylaş-*, *önle-*, *yararlan-*, *zedele-*, *zorlaş-* eylemlerine, *dur-*, *başla-*, *etkile-*, *eşlik et-* gibi eylemler de eklenip ilgili örnekler çoğaltılabilir. Aynı şekilde aşağıda, (34)'te süreç anlamlı tümleş yan cümlesi, bağlandığı süreç eylemi *dur-* ile şu önvarsayım bilgisini taşır: *Hastalık ilerlemekteydi*.

(34) *Tedaviyle [hastalığın ilerle-yiş-i] durdu.*
Önvarsayım: *Hastalık ilerlemekteydi*.

Erdal, ana yükleme özne işleviyle bağlı *-(y)Iş'*lı kullanımların, sözcenin bilgi yapısı bakımından *konu* değerine sahip olduğunu belirtir. Bu durumda (35) ve (36)'da *-(y)Iş'*lı tümleş yan cümlelerin hepsi sözcenin *konu*'sunu oluşturmaktadır (krş. Erdal 1998: 62, 63).

(35) *[Özal'ın Amerika'ya gid-iş-i, dön-üş-ü, ameliyata karar ver-iş-i, ameliyattan hiç korkma-yış-ı, "Dünyanın dua üzerinde durduğunu" açıklaması,... tele-uydu aracılığıyla Bakanlar Kurulu'na katıl-ış-ı].... törenlerle kutlanmalıdır* (Erdal 1998: 57).

(36) *[İnsanlardan kaç-ış-ım, içimden geçenlerin en küçük bir parçasını bile etrafıma sezdirmekten çekin-iş-im], bana sebepsiz ve manasız görünürdü.* (Erdal 1998: 63).

İlk aşamada anlambilimsel sınırlar içinde değerlendirilen önvarsayım kavramı 70'lerden itibaren edimbilimsel sınırlar içinde de değerlendirilmiş ve artık edimbilimsel önvarsayımlar üzerinde konuşmaya başlanmıştır. Çünkü sözcenin ifade ettiği olay, durum ve bunların bağlamına dair, konuşmacı veya dinleyenin tasavvuru, çıkarımsal olarak sunulmaktadır. Yani, konuşmacının sözcisini dinleyenin bildiğini sandığı bir çıkarımsal bilgiye göre düzenlemesi, bilgi yapısı üzerine *konu* (*topic*) ve *yorum* 'la (*comment*) ilgili çözümlemelere önvarsayımı dahil etmiştir (krş. Glück 2005: 509, 510; Erk Emeksiz 2013: 120).

Bu durum, bilgi yapısının bileşenlerinden *konu* 'nun, *-(y)Iş'*lı kullanımlarda göz ardı edilmemesi gerektiğini gösterir. *-(y)Iş'*lı tümleş yan cümlelerinin *konu* işleviyle yer aldığı çözümlemelere geçmeden ilgili üç kavrama kısaca değinmek gerekir:

(Göreceli) Eski-yeni bilgi yapısı: Sözcede bir ögenin diğerine göre eski ya da yeni olma durumu ve konuşucunun tümcesini dinleyicisinin bildiğini sandığı bilgiye göre düzenlemesidir.

Konu: Bir sözcede hakkında konuşulan, yorum yapılan ya da hakkında bir şey sorulan varlıktır. Konu, genelde eski bilgidir.

Yorum: Sözcede konu hakkında yapılan yorumdur. Konunun dışında sözcenin geri kalan bölümüdür. Yorum tamamen yeni bilgiden oluşabilir (Erk Emeksiz 2013: 120, 121).¹³

¹³ "Yüklemlik (*comment*) *sözdizim*, anlambilim Dilbilgisi ve anlambilime göre, tümcenin bilgi yapısı çerçevesinde, tümcenin yeni bilgi sunan bölümü. Geleneksel özne-yüklem ayırımına seçenек olarak sunulan ikili düzenleme. Yüklemlik tümcenin konusu (*topic*) hakkında bilgi verir; örn. Ben *dün arkadaşımı gördüm* tümcesinde 'ben' kişisini anlatan bölüm dışında kalan bölüm yüklemliktir." (İmer vd. 2011: 276-277). Tanımda düzeltme amaçlı değiştirilen kısım: ...tümcenin yorumu (*topic*) hakkında...

Bu durumda (37), (38) ve (39)'a baktığımızda -(y)Iş'lı tümleş yan cümlesiyle sunulan bilginin öncesindeki bağlamda gerçekleşmiş bir olay veya eylem şeklinde yer aldığı görülmektedir. Yani -(y)Iş'lı tümleş yan cümlesi, eski bir bilgiyi sözcüye konu işleviyle olgusal bir nitelikte taşımaktadır. Bunun yanı sıra -(y)Iş'lı tümleş yan cümlesini cümlenin *yorum* kısmı takip etmektedir. Bu bölüm -(y)Iş'lı kullanımla sözcüye taşınan eski bilgi hakkında sunulan yeni bilgiyi içermektedir:

(37) *Şemi, evde birkaç döküntü eşya bırakarak ortadan kayboldu. (...) Ancak herif-in bu kaybol-uş-un]-u başka felaketler izledi.*

(38) *Sustuk.[Sus-uş-umuz] epeyce sürdü.* (Ersen-Rash, Kişisel Derlem 2009; Coşkun 2012b: 78)

Aşağıda (39)'da hem *kılışın tarzı* anlamıyla hem de konu işleviyle kullanılmış olan -(y)Iş'lı kullanımların, öncelerinde yer alan bağlamlarıyla da birlikte göz önünde bulundurulunca yukarıda ele alınan bütün olgusal özellikleri bir arada taşıdığını görmek mümkün:

(39) *Bu işi evvelde yaptığı belli. [Oltayı salla-yış-ı, tart-ış-ı]...Bir balık tuttu.[Balığı çek-iş-ı, hiç heyecanlanma-yış-ı] bana bu işe hiç yabancı olmadığını anlatıyordu.* (Abasıyanık 2010: 172; Karakoç, Herkenrath'tan alıntı 2016: 643)

4. Sonuç ve öneriler

Bu çalışmada yüklemi çekimsiz Türkçe tümleş yan cümlesi çeşitlerinin anlamsal ayrışımında ölçüt olan olgusal kavramı, önvarsayım bilgisi temelinde incelenmiştir. Bu çerçevede -(y)Iş'lı tümleş yan cümlelerine yönelik çözümlemelere ağırlık verilmiş ve ilgili cümlelerin olgusal ayrımındaki konumuna dair şu sonuçlara varılmıştır. -(y)Iş'lı tümleş yan cümleleri:

i. Olgusal olmayan *iste-, um-, mecbur ol-, emret-, san-, inan-, muhtemel, mümkün (ol-)* vb. ana yüklemle bağlanamaz.

ii. *Kılışın tarzı* anlamıyla kullanıldığında, konuşmacının bir eylem veya durumun gerçekleşme şekline dair yorum veya algısı, dinleyiciye bu eylem veya durumun gerçeklik veya gerçekleşmişlik bilgisini çıkarımsal olarak sunar. Bu da önvarsayım bilgisidir.

iii. Gerek *süreç* anlamıyla gerek *kılışın tarzı* anlamıyla bir algı eylemine bağlandığında bir eylem, olay veya durumun somut algısı ifade edilir. Böylece tümleş yan cümlesindeki önermenin gerçeklik veya gerçekleşmişlik önvarsayım bilgisi korunur.

iv. Bir önermeyi, konu işleviyle aktarırken bir önvarsayım bilgisi içerir. Bu da yer aldığı bağlamın hemen öncesinde gerçekliği veya gerçekleşmişliği zaman/görünüş ve kiplikle somut bir şekilde işaretlenmiş bir bildirimle dayanır.

Kısaca, -(y)Iş'lı tümleş yan cümlesindeki olgu, dinleyiciye, *muhtemel olgu bilgisi* şeklinde doğrudan aktarılsa da çıkarımsal bilgi karakterinde sunulur. -(y)Iş'lı tümleş yan cümlelerinin bu olgusal özelliği, sözdizim, anlambilim ve edimbilim ilişkisini de somut bir şekilde örneklemektedir.

Hem sözdizimsel hem de sözdizimsel ve anlambilimsel etkileşime dayanan yaklaşımda göz ardı edilen -(y)Iş'ın, olgusal ayrımında diğer adlaştırmacılarla birlikte değerlendirilmesi mümkündür. Bu da zaman değeri ya da kiplik değerine göre daha kapsayıcı bir imkân sunan ve edimbilimsel bir unsur olan önvarsayım

değerini göz önünde bulundurmakla mümkündür. Bu kapsayıcı yaklaşım, gelecekte *-(y)İş* adlaştırıcısının da tümleş yan cümlelerinin dil edinim araştırmalarına dâhil edilmesini sağlayacaktır.

EK (1): Tümleş yan cümlesi kabul eden yüklem grupları (Erguvanlı-Taylan 1998a)

<i>-DIG/ -(y)AcGAG</i>	<i>-mA</i>				<i>-mA, -DIG/ -(y)AcAG</i>
<i>fark et- farkına var- emin ol- iddia et- inan- itiraf et- öğren- pişman ol- reddet- san-/zannet-</i>	(i) Emir, rica, dilek, istek, ümit ve beklenti: <i>arzu et- dile- bekle- emret- iste- talep et- umut et-</i>	(ii) Zorunluluk, gereklilik, izin ve imkân: <i>engelle-/önle- izin ver- müsaade et- lazım/gerek mecbur (ol-/kal-) mümkün/olası şart yasakla-</i>	(iii) duygusal tepki, kişisel yaklaşım <i>beğen- bayıl- sev-/hoşlan- affet- alın- canı sıkıl- eleştir- katlan- kız- kork- nefret et- öğütle- öv- şikayet et- utan- yararlan-</i>	(i) bilişsel anla- bil- hatırla- (ii) duygusal tepki, kişisel yaklaşım: <i>bozul- içerle- ısrar et- sevin- memnun ol- kabul et- şaş(tr)-</i>	
Bilgisel (epistemic) kip	İç edim (dynamic) kipi	Yükümlülük (deontic) kipi			

EK (2): Tümleş yan cümlesi kabul eden yüklem grupları (van Schaaiik 2001)

Verb type	Verb	<i>-DIK / -EcEK</i>	<i>-mE</i>	Illocution
Verdictive	<i>san-</i>	+	-	fact
	<i>zannet-</i>	+	-	
Expositive	<i>söyle-</i>	+	+	fact vs. act (imperative)
	<i>açıkla-</i>	+	+	
Apprehensive	<i>anla-</i>	+	+	fact vs. act (reason)
	<i>inan-</i>	+	+	
Putative	<i>bil-</i>	+	+	fact vs. act (manner)
	<i>hatırla-</i>	+	+	
Emotive	<i>üzül-</i>	+	+	no difference in meaning
	<i>kız-</i>	+	+	
Remissive	<i>affet-</i>	-	+	act
	<i>beğen-</i>	-	+	
Conative	<i>iste-</i>	-	+	act
	<i>planla-</i>	-	+	
Exercitive	<i>emret-</i>	-	+	act (imperative)
	<i>buyur-</i>	-	+	

EK (3): Tümleç yan cümlesi kabul eden yüklem grupları (Csató 1999)

1.	Prädikate des Begehrens	<i>dile-, iste-, um-</i>	<i>-mA</i>
2.	Manipulative Prädikate	<i>davet et-, emret-, engelle-, izin ver-, kabul et-, öğütüle-, özle-, rica et-, sağla-, söyle-, talep et-</i>	<i>-mA</i>
3.	Modale Prädikate	<i>gerekli, gerek-, lazım, şart, lüzum ol-</i>	<i>-mA</i>
4.	Leistungsprädikate	<i>başar-, çalış-, ramak kal-</i>	<i>-mA</i>
5.	Phasenprädikate	<i>başla-</i>	<i>-mA</i>
6.	Kommentierende Prädikate	(i) mit Subjektkomplementen: <i>başarı, deli et-, doğru, eleştiril-, faydasız, hoşhoşa/ hoşuna git-, imkânsız, kman-, kız-, kolay, kolaylaştır-, rahatsız et-, rastlantı, sevindir-, tehlikeli, tesadüf, üzüntü yarat-, zor, zorlaştır-</i>	<i>-mA (und selten mit -DIg)</i>
7.	Kommentierende Prädikate	(ii) mit Objektkomplementen: <i>affet-, beğen-/hoşlan-, bık-, bunal-, cesaretlen-, faydalan/yararlan-, içerle-, memnun ol-, özle-, sinirlen-, şaşır-, üzül-</i>	<i>-mA, -DIg</i>
8.	Aussageprädikate	<i>anlat-, de-, dile getir-, ifade et-, sor-, söyle-</i>	<i>-DIg, -mA</i>
9.	Prädikate, die die Einstellung zum Wahrheitsgehalt des Satzes ausdrücken	<i>doğru, emin ol-, inan-, kabul et-</i>	<i>-DIg</i>
10.	Prädikate des Wissens und des Erwerbs von Wissens	<i>anla-, bil-, dikkat et-, duy-, fark et-, gör-, göster-, haber al-, haturla-, ortaya çık-, unut-</i>	<i>-DIg, -mA</i>
11.	Prädikate des Fürchtens	<i>çekin-, kork-</i>	<i>-mAk/ -mA, -DIg</i>

KAYNAKLAR

- (ALTAN) CİĞER, Aslı. 2007. "What experimental data tells us about the acquisition of complementation in Turkish", *Turkic Languages*, XI, s. 22-148.
- AYGEN, Gülşat N. 2007. "Q-Particle", *Dil ve Edebiyat Dergisi*, IV/1, s. 1-30.
- BANGUOĞLU, Tahsin. 1986. *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- BEAVER, I. David. 2001. *Presupposition and Assertion in Dynamic Semantics*, California: CSLI Publications.
- CHIERCHIA, G.,S. McConnell-Ginet. 2000. *Meaning and Grammar*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- CİĞER, Aslı. 2002. *Acquisition of Complementation in Turkish*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- COŞKUN, Hatice. 2010. "Question elements in Turkish complement clauses", *Turkic Languages*, XIV/1, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 43-69.
- _____. 2012a. "Selection of complement clauses in Turkish and negation", *The Szeged Conference. Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics held on August 20-22, 2010 Szeged*, Ed. Éva KINCSES-Nagy, Mónika BIACSI, *Studia uralo-altaica*, 49, Szeged: Department of Altaic Studies, s. 187-200.

- _____ 2012b. *Komplementsätze im Türkischen*, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- CSATÓ, Éva, Á. 1999. “Modalität in türkischen Komplementsätzen und ihre Entsprechungen im Deutschen”, *Türkisch und Deutsch im Vergleich, Turkologica* 39, Ed. Lars JOHANSON, Jochen REHBEIN, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 23-32.
- _____ 2010. “Two types of complement clauses in Turkish”, *Turcology in Mainz/ Turkologie in Mainz, Turkologica*, Ed. Hendrik BOESCHOTEN, Julian RENTZSCH, s. 107-122.
- DIXON, R. M. W. 2006. “Complement clauses and complementation. Strategies in typological Perspective”, *Complementation, A Cross-Linguistic Typology*, Ed. R. M. W. DIXON, A. Y. AIKHENVALD, Oxford: Oxford University Press, s. 1-48.
- ERDAL, Marcel. 1998. “On the verbal noun in -(y)Iş”, *Doğan Aksan Armağanı*, Ed. Kâmile İMER, Leyla SUBAŞI UZUN, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, s. 53-68.
- ERGUVANLI-TAYLAN, Eser. 1984. *The Function of Word Order in Turkish Grammar*, Berkeley: University of California Press.
- _____ 1988. “On the expression of temporal reference in subordinate clauses in Turkish”, *Studies on Turkish Linguistics*, Ed. S. KOÇ, Ankara: ODTÜ Yay., s. 333-351.
- _____ 1996. “Aspects of control in Turkish”, *Current issues in Turkish Linguistics*, Ed. Bengisu RONA, Ankara: Hitit Yay., s. 47-61.
- _____ 1998a. “What determines the choice of nominalizer in Turkish nominalized complement clauses”, *Proceedings of the 16th International Congress of Linguistics*, Ed. Bernard CARON, Oxford: Pergamon.
- _____ 1998b. “Türkçede Tümce Yapısına Sahip Tümleç Yan Tümceleri”, *Doğan Aksan Armağanı*, Ed. Kamile İMER, Leyla SUBAŞI UZUN, Ankara, DTCF Yayınları, s. 155-164.
- _____ 2013. “Türkçe’de Yan Tümcelerde Kipliğin İmlenmesi”, *26. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Ed. N. BAYKAL, K. BÜYÜKKARCI, G. ULUSOY, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yay., s. 82-94.
- ERK EMEKSİZ, Zeynep. 2013. “Anlambilim: Tümce Anlamı”, *Genel Dilbilim II*, Ed. A. S. ÖZSOY vd., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 72-88.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma, ÖZİL, Şeyda. 1998. *Türkçede Niteleme İşlevli Yan Tümceler*, İstanbul: Simurg.
- ERSEN-RASCH, Margarete. 2011. *Türkisch für Fortgeschrittene*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- GENCAN, Tahir, N. 1979. *Dilbilgisi*, Ankara: TDK.
- GEORGE, Leland, KORNFILT, Jaklin. 1981. “Finiteness and boundness in Turkish”, *Binding and Filtering*, Ed. Frank HEN, Cambridge, Massachusetts: MIT Press, s. 105-127.
- GÖKSEL, Aslı, KERSLAKE, Celia. 2005. *Turkish. A comprehensive grammar*, London: Routledge.
- GLÜCK, Helmut. 2005. *Metzler Lexikon Sprache*, Stuttgart: Metzler.
- İMER, Kâmile, KOCAMAN, Ahmet, ÖZSOY, Sumru. 2011. *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
- JOHANSON, Lars. 2013. “Selection of subjunctors in Turkic non-finite complement clauses”, *Bilig* 67, s. 73–86.

- KARAKOÇ, Birsal, Anette HERKENRATH. 2016. "Clausal complementation in Turkish and Noghay in a semantic perspective", *Complementizer Semantics in European Languages*, Ed. Kasper BOYE, Petar KEHAYOV, Berlin: De Gruyter, s. 619-664.
- KAWAGUCHI, Yuji. 2005. "Two Turkish Clause Linkages: *-DIK-* and *-mE-*: A pilot analysis based on the METU Turkish Corpus", *Corpus-Based Approaches to Sentence Structures*, Ed. Toshihiro TAKAGAKI, Susumu ZAIMA, vd., Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 151-177.
- KELEPİR, Meltem. 2000. "Scope of negation: evidence from Turkish NPIs and quantifiers", *Proceedings of GLOW Asia II, September 1999 at Nanzan University*, Nagoya, s. 213-230.
- _____. 2001. *Topics in Turkish Syntax: Clausal Structure and Scope*, MIT, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge.
- _____. 2003. "Olmak, değil, var ve yok", *XVI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, 23-24 Mayıs 2002*, Yay. Haz.: Güray KÖNİĞ, Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU, Firdevs KARAHAN, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 70-81.
- _____. 2004. "Turkish Indefinites and Negative Polarity Items", *Current Research in Turkish Linguistics: Proceedings of the 11th International Conference on Turkish Linguistics, 7-9 Ağustos 2002*, Yay. haz.: K. İMER, G. DOĞAN, KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, s. 27-36.
- _____. 2007. "Copular Forms in Turkish, Noghay and Turkmen", *MIT Working Papers in Linguistics, 54: Proceedings of the 2nd Workshop on Altaic Formal Linguistics, 11-13 Oct 2004*, Boğaziçi Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts: MIT Working Papers in Linguistics, s. 83-100.
- KIPARSKY, C., KIPARSKY, P. 1971, "Fact", *Semantics*, Ed. D. STEINBERG, L. JACOBOVITS, Cambridge: University Press, s. 345-369.
- KENNELLY, Sarah D. 1987. "Turkish gerunds", *Studies on modern Turkish*, Ed. Hendrik E. BOESCHOTEN, Ludo Th. VERHOVEN, Tilburg: Tilburg University Press, s. 136-148.
- KORKMAZ, Zeynep. 2003. *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK.
- KORNFILT, Jaklin. 1995. "Constraints on Free Relative Clauses in Turkish", *Papers in Linguistics*, Ed. A. ALEXIADOU, N. FUHRHOP, P. LAW, S. LÖHKEN, Berlin: FAS, s. 36-57.
- _____. 1997. *Turkish*, London: Routledge.
- _____. 2006. "Agreement: The (Unique and Local) Syntactic and Morphological Licensor Of Subject Case", *Studies on Agreement*, J. Costa, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 141-171.
- _____. 2007a. "Agr In Turkish As An Expression Of Categorial Features", *Proceedings of WAFL 2: Workshop on Altaic Formal Linguistics*, Ed. M. KELEPİR, B. ÖZTÜRK, Cambridge: MITWPL, s. 21-47.
- _____. 2007b. "Verbal and nominalized finite clauses in Turkish", *Finiteness Theoretical and empirical foundations*, Ed. Irina NIKOLAEVA, Oxford: Oxford University Press, s. 305-332.
- KURAL, Murat. 1993. "V-to(-to-I)-to-C in Turkish", *UCLA Occasional Papers in Linguistics*, Vol. 11, Ed. F. BEGHELLI, M. KURAL, Los Angeles: UCLA Department of Linguistics. s. 17-53.

- _____ 1998. "Subordinate Inffs and Comp in Turkish", *The Mainz Meeting*, Ed. L. JOHANSON, Wiesbaden: Harrassowitz, 405-421.
- LEES, R. B. 1965. "Turkish Nominalizations and A Problem Of Ellipsis", *Foundations of Language*, 1, s. 112-121.
- MEIBAUER, Jörg, Ulrike DEMSKE, Jochen GEILFUß-WOLFGANG vd. 2002. *Einführung in die germanistische Linguistik*, Stuttgart-Weimar: Verlag J.B. Metzler.
- ÖZSOY, A. Sumru. 1999. *Türkçe/Turkish*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- PALMER, F. R. 1986. *Mood and Modality*, Cambridge: University Press.
- PAMIR-DIETRICH, Ayşe. 1995. "An analysis of subordinate clauses in Turkish", *Dilbilim Araştırmaları*, Ed. K. İMER, A. KOCAMAN, S. ÖZSOY, Ankara: BBB, s. 182-196.
- STRAWSON, P. F. 1950. "On referring", *Mind*, New Series, LIX/235 (Temmuz, 1950), s. 320-344.
- TURAN, Ümit, D. 2013. "Complex Sentence: Noun Clauses, Relative Clauses, Adverbial Clauses", *Turkish Syntax, Pragmatics and Discourse (Türkçe Tümce Bilgisi, Anlambilim, Edimbilim ve Söylem Çözümlemesi)*, Ed. Z. BALPINAR, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 60-89.
- UNDERHILL, R. 1976. *Turkish Grammar*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Van SCHAAIK, Gerjan. 2001. "The Order of Nominalizations in Turkish", *The Bosphorus Papers, Studies in Turkish Grammar 1996-1999*, Ed. Gerjan van SCHAAIK, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 114-143.
- YARAR, Emine. 2007a. "Çoklu Ne Soruları ve Özgüllük", *HÜ İngiliz Dilbilimi Bölümü 35. Yıl Yazıları (1972-2007)*, Ed. Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU, Emine YARAR, İstanbul: Multilingual, s. 122-128.
- _____ 2007b. "Dolaylı Evet/Hayır Sorularının Biçimsel ve Anlamsal Özellikleri", *XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri (10-11 Mayıs 2007)*, (http://www.idb.hacettepe.edu.tr/cv/emine_yarar_cv_tr.pdf), Erişim: 15.12.2010.
- _____ 2012. "Dolaylı Evet/Hayır Sorularında -Dık ve -mA Ekleri", *Dilbilim Araştırmaları*, 2012/I, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 1-20.

